ЕМАНЦИПАЦІЯ МУЖЧИН

Роман Сидорів, один з редакторів "Руського дневника", вернув сегодня по обіді з кав'ярні в дуже поганім настрої додому. Замкнув двері своєї комнати на ключ, вийняв з кишені малий пакетик і поклав на стіл, потім скинув із себе пальто і сів на крісло. Все те робив він з очевидним пере-сердям, яке не щезало з його лиця і тоді, коли він закурив собі папіроску і, мов від нехочу, взяв у руки книжку, що лежала перед ним на столі. Книжка мала заголовок: "Дівочі сльози. Історія терпінь дівчини". Роман перекинув кілька карток і чимскорше запхав книжку під купу різних часописів на столі,— видко, не хотів на неї й дивитися. Але невдоволення і після того не щезало з його лиця. Він дивився хмарними очима на малий пакетик, брав його кілька разів у руки і клав обережно наново на стіл, так як би у нім було щось небезпечне: яка отруя або револьвер...

Уже з самого ранку Роман почував себе недобре. Якась порожнеча взялася в його голові і в серці, так що цілий світ йому опротивів. Одно лише знав він добре, що жде його гірка чаша, яку раз треба випити. Вже від двох місяців бачив він, як се лихо зближається, росте щораз більше і з цілою ватагою чорних думок сунеться на нього, мов чорна хмара. Йому було щораз прикріше являтися між людьми, бо кождий зараз пізнавав його недолю і оглядав його з милосердним усміхом. А вже перед жіноцтвом годі було йому і показатися: воно дивилося на нього і з глумом, і з жалем, і з докором та шептало поміж собою таємно...

— Треба раз тому зробити конець! — сказав собі Роман сегодня рано, і отеє прийшла тепер хвилина, коли він мав виконати свій намір. Він піднявся з крісла, попробував ще раз, чи двері замкнені, приступив потім до стола і помалу розгорнув зловіщий пакетик. У нім були нитки, голки і ґудзики...

Усів на крісло і поклав на колінах своє пальто. Почав числити, кілько ґудзиків відорвалося. Цілих сім ґудзиків не доставало з одного і другого боку, лишився тілько один, як сирота...

Роман із суворим лицем заложив нитку у голку, поклав недокурену папіроску у попільницю і почав пришивати перший ґудзик.

На душі було йому прикро, а хатня тишина вражала його гірше найбільшого галасу. Тілько будильник тікав собі правильно та замучував спокійно і немилосердно на своїх колісцятах хвилину за хвилиною, як давні інквізитори чарівниць. Більше ніхто й ніщо не відзивалося в комнаті, і ся тишина наводила на Романа самі невідрадні думки. Коли б хоч сиділа коло нього Зоня, донька Павловської, ся люба щебетушка, то не було би йому так сумно. Тим часом її тут нема,— він сам сидить у своїй хаті, як сидів сам учора, передвчора, тому тиждень, тому місяць, тому рік і протягом останніх десятьох літ.

Коли б хоч Зоня сиділа ось тут коло нього на софі та щебетала про всяку всячину! Він приніс би їй з міста різних помадок та чеколадок, а вона за те — як звичайно се робить дома — співала би йому що-небудь, декламувала, казку казала, або в доміно грала з ним, або й поцілувала би його. Люба дівчина! А яка розумна! Просто дивує всіх своєю мудрістю, хоч притім у неї в ^деяких справах — просто чудова наївність, якою і натішитися годі. "Я люблю її! — приходить Романові на думку.— І вона любить мене. Сс явна річ, і ми з сим не криємося перед ніким. Коли б вона була так уже на порі, я взяв би її за жінку, але вона має тілько шість літ і кличе мене вуйком, хоч я зовсім не її свояк, отже, ніщо з того".

Або коли б хоч сидів тут у хаті Гектор пані Павловської. Се просто розкіш — мати такого великого і розумного собаку дома! Він на привітання подає передню праву лабу, а як з ким у великій приязні, то стає на задні лаби і цілує в лице або в руки, коли до лиця не може досягнути. Роман, коли тілько буває у пані Павловської в гостях, завсіди вітається з Гектором і притискає його щиро, як приятель, до своїх

грудей. За то Гектор цілий час не зводить з нього погляду, ласиться коло нього, кладе свою голову на його коліна і не хоче відступитися від нього. Такого собаку мати!.. Але се лиш ідеал, котрий і багато коштує, і багато їсть, а Роман не має грошей...

Пані Павловська все запевняє Романа, щоЫн мусить бути добрим чоловіком, бо його люблять діти і собаки. Роман не перечиться з нею, бо і сам справді не знає, за що міг би хто назвати його злим чоловіком. Він має деякі свої примхи, але їх кождий має.

Трісь! зломилася голка. Але перший ґудзик був уже майже пришитий, так що Роман тілько зав'язав вузлик, спокійно взяв другу голку і другий ґудзик і почав пришивати. Таку просту роботу годі робити, не думаючи про що-небудь; Роман закурив нову папіроску і думав. Та хоч як силкувався прогнати від себе навісні думки, які наводило на него саме пришивання ґудзиків, сі думки не відлітали, інші не прилітали,— папіроска в зубах Романа загасла, і він думав.

Здавалось би: чи може бути менше поетична річ, як пришивання ґудзиків, а проте ніхто не знає і не вгадає тайн душі; вонаг як ся таблиця на стрільниці до забави; ти стрілиш шротом або хоч ґудзиком, поцілив і бачиш: вискакує із-за таблиці панна з хоругвкою, а схована катаринка грає тріумфального марша.

Роман згадав панну Стефанію.

Було се у вечір під Новий рік. Пані Павловська, давня знакома Романа, справляла у себе гостину на привіт Нового року. Запросила і Романа до себе. Він прийшов, привітався з людьми і з Гектором, Зоні дав помадки і вступив з господинею дому до салону, де були ще інші гості.

— Пан Роман Сидорів. Моя бабка, моя кузинка Стефанія, пан радник суду Скрутинський.

— Дуже мені приємно, дуже приємно.

— Прошу сідати.

Роман присівся до громади познакомлених з ним гостей. Був тут ще і Павловський.

— Я перешкодив у розмові,— ві дозвався Роман,— прошу дальше її вести. Я зачув щось про ідеальну жінку. Тема дуже цікава.

Бабка (з окулярами на носі і з солодким усміхом): Власне, я хотіла сказати, що ідеальна жінка повинна бути побожна, господарна, салонова, повинна любити мужа, але не мішатися в його справи. Розумна жінка, себто розумніша від мужа,—и то нещастя. За моїх часів таких не було.

Павловська: Ну, я не сказала би, щоб розумніша жінка шкодила у чім своєму мужеві. Мій муж...

Павловський (настрашений): Але ж, Олю, що ти мене?..

Пан радник суду: Я тої самої думки, що поважана старша пані.

Стефанія: А я думаю, що тепер уже зовсім інші часи і вимоги. Рівне право як для мужчин, так і для женщин!

Усі повинні бути розумні. І мужеві, і жінці(краще з розумним згубити, як з дурним найти.

Роман глянув на Стефанію — прегарна дівчина! Він чув про неї не раз, бачив її фотографію у тітки Павловської, але не думав, щоб вона була справді така гарна і така розумна!

Бабка (з ласкавим усміхом): Га! Тепер інші часи. Вже моя Оля вчилася більше, як я, а ти (до Стефанії) ще більше, як тітка. Чого тільки вона не вчилася: і господарства, і музики, і гігієни, і фізики — всего вчилася. Навіть посади шукала собі, аби заробляти на хліб; тільки ми відрадили їй, бо не потребує мучити себе.

Стефанія: Багато вчилася я, а мало що знаю.

Пан радник суду: Панна Стефанія дуже скромна.

Стефанія: О ні! Нема прикрішого компліменту, як когось хвалити за скромність. Що се таке скромність?

Бабка зітхає.

Радник дивується.

Павловська: А ви, пане Романе, як думаєте: яка повинна бути ідеальна жінка?

Роман: Жінку повинно тішити, смутити і взагалі займати те все, що її мужа. Вона повинна розуміти його, а розуміти не може без освіти. Вона, в потребі, повинна вміти обійматися без його помочі і ласки, повинна знати заробляти на життя. Не повинна кривитися, коли він іде на пиво або чорну каву, тілько повинна з ним пійти.

Радник (з глумливим усміхом): Пан Сидорів дуже поступовий.

Стефанія: Пан Сидорів сказав дуже розумно. Павловська: Прошу до вечері! Павловський: Се також розумно сказано. Всі встали, щоби перейти до їдальні. Романові при-йшлося вести панну Стефанію попід руку.

— Дякую вам, пане, що обстаєте за нами.

— О пані! За вами я готов...

— Ви з компліментами? Се вам не до лиця.

— Що ж, коли чую потребу сказати комплімент.

— Заховайте його для іншої панни, я не люблю компліментів.

Роман зачудувався. Прегарна дівчина — просто розкіш! І де вона виросла така розумна і гарна!

— Уже більше не скажу вам ніякого компліменту, хоч би й було за що.

— Згода! Будете на вечерках? Я приїхала трохи забавитися в м'ясницях.

— Буду.

— Танцювати любите?

— Як з ким.

— Наприклад, зі мною?

— Дуже радо.

Сіли вечеряти поруч себе. З другого боку панни Стефанії сидів радник, але вона розмовляла з ним мало. Зате з Романом не могла наговоритися, головно про жіночу справу. Роман зовсім годився на її думки, а вона на його.

Вечір минув як гарний сон, а коли вдарила дванадцята година, Роман і Стефанія привітали Новий рік як добрі приятелі.

Потім Павловська оповідала йому, що він дуже сподобався панні Стефанії. Роман був щасливий. Давно глядав такої дівчини і найшов...

Нитка замоталася так, що годі було дальше шити. Але ґудзик-уже й так тримався сукна страшенно сильно. Роман урвав нитку і зробив вузлик. Другий ґудзик був пришитий...

* * *

Розглянувшись у своїй гардеробі, Роман зміркував, що на м'ясниці доконче потрібно йому нової фракової одежі. Видаток був незвичайний, він не мав стілько грошей. Отже, написав до свого батька по гроші. Тим часом уже й замовив у кравця одежу. Ждав цілий тиждень — відповіді не було, і гроші не прийшли. Але по тижні приїхав до нього батько, і перші його слова, якими привітав сина, були такі:

— Чи ти вже забув, як брав замолоду в шкіру? Дивись: отеє палиця! Якби не те, що ти сам здоров і сильний, як медвідь, я пригадав би тобі хлоп'ячі літа... Такий старий хлоп, що йому вже тридцять чотири роки а він у мене грошей просить! Се просто сором! Я мушу раз тому всему зробити конець! Я тебе оженю!

—' З кЦм, тату?

— Менше о те, з ким; будеш мати гроші і можеш до смерті остатися тим проклятим газетярем! Я вже умовився з її батьком.

— Вже умовився!

— Що ж ти, йолопе, дивуєшся! Коли ти не думаєш нічого, то я за тебе мушу думати. Не буду ж я тобі вічно посилати грошей! В мене є ще донька!

— Pardon1, тату! Ви на мене, по правді, видали дуже мало. Я сам заробляв і заробляю на себе! Великими видатками на мене не можете мені дорікати. Донька, певно, коштує все більше, не рахуючи посагу, який складаєте для неї.

— Мовчи! Одягайся, поїдемо! Завтра вечерок у стрия, там буде вона. Вона тебе знає і вийде за тебе.

— Хто ж вона така?

— Не скажу тобі, але ти її знаєш.

Поїхали. Романа переймало і гарячкою, і морозом на згадку, що так торгують його серцем, але він справді лякався тяжкої будучини і думав собі, що взяти добрий посаг за жінкою кому як кому, а йому дуже придалось би. Його суспільне становище було незначне, виглядів на будучину ніяких,— нехай прийде на него недуга, і він — жебрак у шпиталі. Батько-мати — вони помогли би, але дітей у них більше, а доходів небагато. І треба продати себе, хоч серце болить. От його сестрі Наталці добре: зросла пещена і не бита, не так, як браття; від 16 року бавилася, а тепер, у 20 році, має судженого, котрого любить; за кілька місяців вийде за него заміж — усе йде в неї старим, утоптаним шляхом, без тої борби, яку перейшов Роман. Чи ж думав він коли бути публіцистом?! А житє зложилося так, що він по всяких гірких невдачах і розчаруваннях опинився в редакції. Колись думав дорівняти Шекспірові і Шевченкові, а сего дня пише про Дрейфуса і про смілу крадіж у церкві в П'ятигорбах.

"Ох-ох! Чому я не вродився дівчиною! Нехай би моя сестра була Романом, а я Наталкою! Я очевидно люблю Стефанію і маю повне право

любити єї, але не маю ніякого права взяти її! А тепер їду, як ягня на заріз".

Вечерок у стрия. Він привітався з різними паннами, але не знав, котра йому призначена. Віднайшов матір і питається її, з ким то думають його сватати.

— Що ж ти не знаєш? Батько тобі не сказав? З Ганча-ківиою.

— З Ганчаківною! О боже! Бувайте здорові, мамуню, я зараз вертаюся до Львова!

— Що тобі? Ти здурів? Хто ж таке видав? Тілько сорому нам наробиш.

— Мамо, мамо! Чому ви мене не втопили дитиною?''

— Іди між панни! Не роби дурниці. Ти не студент.

1 Пробачте (фр.).

При вечері посадили Романа коло Ганчаківної. Вона сиділа коло него несміла, як 16-літня панна, хоч уже мала, певно, стілько літ, що Роман. А він скулився так, що найменше половина з його великої постави кудись поділася. Обоє не дивилися на себе, мовчали, тілько вона часом усміхалася так, що Романові аж мороз ішов поза плечі. Раз тілько глипнув він на її припорошене чимсь волосся і побілене лице — і з великим завзяттям випив подану чарку горівки.

Розмова при шинці:

— Пані, нап'єтеся вина чи пива?

— Я не п'ю нічого, тілько каву.

Роман думав-думав, що далі сказати, і не видумав нічого. Його фантазія мучилася, як мотиль на шпильці, але злетіти не могла.

При полядвиці:

— Ви читали "Дівочі сльози"?

— Ні. Кажуть, що то не випадає паннам читати сю повість. Мені мама заборонила.

Роман їв завзято полядвицю і думав, що далі казати, але знову не видумав нічого. Просто порожня була голова, як бочка. Що за нещастя?!

При індику:

— Та напийтеся, пані, вина або пива!

— Ні, дякую!

Роман знову їв, думав і дивувався, що не годен нічого видумати. Але то зовсім нічого? Він, що писав не раз такі веселі фейлетони під неділю! О боже, що за мука? І для чого мужчини мають обов'язок бавити жінок? Звідки такий гіренький обов'язок?

Роман глянув на матір з жалем, але вона поглядом показувала йому бавити сусідку. Він зрозумів сей погляд, але, на щастя, подали морожене, і його сусідка зайнялася мороженим більше як чим іншим; не треба було її й бавити.

Вечеря скінчилася. До Романа прийшла мати:

— Ти мусиш з нею танцювати! Рушся, хлопче! Ти сегодня зовсім до нічого.

, — Мамо, кажіть мені зрубати сажень дров, кажіть роз'валити хату, що-небудь,— все зроблю, а танцювати з нею не буду.

— Мусиш!

Роман сів і задумався. Що діяти? ^В його душі переверталося, як у горшку з кип'ятком. Такої муки він уже давно не зазнав.

Вкінці він рішився. Поглянув на годинник, забрав нишком пальто і капелюх, вийшов на город, перескочив пліт, трохи не побіг на дворець залізниці і за півгодини був уже в дорозі до Львова. Аж відітхнув легше, коли поїзд виїхав у поле.

Потім батько прислав йому лист, в котрім писав, що вирікається його, але Роман сказав собі, що краще таке нещастя, як те велике, що його ждало. Рівночасно писала йому сестра, що його утечу витолкувала мати гостям наглою слабістю — отже, все в порядку.

Згадка на се сватання, а особливо на Ганчаківну, так його зайняла, що коли він притис до стола голку, щоби її ще раз перепхати через тісну дірку ґудзика, замітив нараз, що разом з ґудзиком пришив і кишеню впоперек до верхнього сукна і до підшивки. Роман не думав довго, що тепер робити; він спробував, чи можна запхати руку в кишеню, і як побачив, що можна, хоч і невигідно, лишив її пришиту. Шкода відривати ґудзик, пришитий так гладко і сильно.

Роман закурив папіроску і вдоволено глянув на свою роботу. Аби себе як-небудь нагородити за неї і набрати сили до дальшого життя, він на спирті за кілька хвилин зварив воду і запарив чай. Небавом у склянці червонівся чай і Роман, попиваючи його, шив далі.

* * *

От щастя, що тепер хоч уміє зробити собі чай, а перше й того не знав. І в думку йому не приходило, що можна щось таке дома зробити, і то без помочі жінки чи взагалі жіночих рук. Протягом двох років сторожиха камениці, що послугувала в нього, приносила йому щорана до ліжка каву. Він тілько пробудився, а кава стояла вже коло нього готова. Вигода була незвичайна. Але склалося раз, саме по пригоді з Ганчаківною, що він, скупавшися і випарившися у парні, зважився потім на автоматичній вазі і з перестрахом побачив, що важить не 78 кілограмів, як давніше, тілько 68. За два роки втратив десять кілограмів на вазі. Коли б так він що два роки тратив по десять кілограмів, то за яких 14 літ міг дійти до 0 ваги і зовсім щезнути з землі, не доживши і 50 літ віку.

Се застановило його і налякало. Він став думати над тим, що їсть і п'є, бо досі не зважав на се. І з того часу, як він почав придивлятися їді і напоям, він почув себе хорим.

В реставрації, де харчувався, він не раз думки думав над розсолом так довго, поки той не покрився верствою лою, або ждав, поки сос застигне на студенець, і краяв його потім ножем, придивляючись йому з недовір'ям, у великій непевності, чи сос повинен так зараз застигнути, чи ні. І він не раз, і не пообідавши, ішов додому голоден, а радше не голоден, лише байдужний на їду.

Рівночасно звернув він увагу і на каву, що йому щорана приносила сторожиха. Він почав її порівнювати з кавою у кав'ярні, і здалося йому, що вона не така сама. Мав охоту зараз висварити свою послугачку, але, щоби її не чіпатися задармо, дав перше розібрати сю каву знакомому товаришеві — хімікові. Хімік розібрав і просто переполошив Романа аналізом.

— Знаєш,— каже,— що ти п'єш? Ти п'єш замість кави чорнило до черевиків, чорнило до писання, муку, масло, смалець і воду, забілену молоком і осолоджену цукром.

— Справді ? — спитався здивований Роман.

— Ну, того всего в тій каві нема, бо се задорого коштувало би твою господиню, але як ти можеш пити таке паскудство? У тій каві все є, тілько кави нема. Чи ти вже смаку не маєш?

Се відкриття дуже зажурило Романа. Була се, правда, велика вигода, ще у ліжку пити каву, але ся вигода, очевидно, також причинилася до того, що він утратив на вазі аж десять кілограмів!

На другий день рано, ще сторожиха не прийшла із сніданням, як Роман зірвався з ліжка і став робити порядки на своїм столі. Не хотячи перевернув каламар і розлив чорнило. Очевидно, треба було його стерти. Роман пішов до шафи, вийняв сорочку і вже збирався стерти нею чорнило, коли в ту саму хвилю надійшла сторожиха з кавою.

— А ви що хочете робити? — майже скрикнула вона на Романа.

— Чорнило стерти.

— Та новою сорочкою?

— Яка вона нова? От дивіться: дірка прорвалася, ковнірця не вдержить.

А сторожиха глянула на нього так, як би то вона справила йому ту сорочку, вирвала йому її з рук і поклала знов у шафу.

— Ви,— каже,— певно, не знаєте, скілько у вас сорочок?

— Двадцять чотири; торік числила прачка.

— Двадцять чотири! Ану, порахуйте!

— Та нащо?

— Порахуйте, бо ще будете думати, що я вам покрала.

— Добре, добре, я почислю потім.

— Ні, ви зараз почисліть!

Сторожиха говорила таким тоном, що Роман не міг їй відмовити. Показалося, що всіх сорочок було тільки тринадцять, а де поділися інші, ніхто не знав і не міг сказати.

— Ех, ви! — замітила сторожиха з таким маловажен-ням, що се Романа аж обурило, і він, як би бажав їй відплатитися за маловаження, сказав:

— Я вашої кави не буду пити.

— А то чому?

— Ви чорнилом чорніть мої черевики, а не мій жолудок.

— А се що знов таке?

— Ви мене хочете отруїти своєю кавою. Тут нема і зеренця кави,— говорив Роман, показуючи на принесене снідання, не то з жалем, не то з докором.

— Хто вам се казав? — уже аж кричала сторожиха.

— Я вже знаю напевно.

— Отже, неправда і ще раз неправда! Я купую щонайліпшу каву: сама її п'ю, і дітям даю, і вам... Се неправда!

— Ну, то пийте її, здорові, я не можу, бо я хорий. Я вам так дорого платив за сю каву, а у вас нема сумління...

Він сказав се таким жалісним голосом, що яка була сторожиха язиката, а проте замовкла, дивуючись, що він спізнався на її каві. Вона собі дешевим способом заробляла кілька гульденів на місяць, а тут — по двох роках — маєш! розпізнав! Треба справді не дурити його хоч якийсь час.

Пригода із сторожихою, а потім обід, якого і не рушив, зовсім прибили Романа. Котлета, здавалося, чистенька, свіжа, рум'яна та прибрана гарненько всякою всячиною, викликала у нім таку відразу, що він зараз мусив вийти на свіже повітря, щоби прийти до себе. А пополудні зараз пішов до лікаря. Лікар оглянув його докладно. Він стукав, слухав, випитувався, оглядав язик — і вкінці сказав Романові, що він просто заморений голодом або ослаблений нездоровим харчем. На відході сказав йому усміхаючись: "Найліпше зробите, коли оженитеся!"

Лікар думав, що подав добру і дотепну раду, тим часом він тілько гірше прибив Романа. Оженитися! Легко сказати! Взяти багату, а без любові —годиться, та й чи вийшла би яка багата за нього?! Брати бідну з любові — також невелика потіха! Як зійдуться дві біди, то з того вийде тілько одна велика біда! "От якби Стефанія хотіла за мене вийти заміж, — було би прегарно! — думав собі Роман.— Вона подобається мені дуже, до того, має гроші, крім того, вона еманципантка, що повинна би практично доказати вільний вибір мужа і по своїй вподобі, а я, мабуть, сподобався їй!"

Пригоди дня і невідрадні думки настроїли Романа дуже лірично; він чув виразну потребу родинного огнища, при котрім і сам міг би загріти

свою душу, і жінка могла би варити здорові страви,— і в такім настрої він майже несвідомо зайшов до пані Павловської.

Ішов сходами сумний і зів'ялий, як старий; куди-то й сила його поділася! Але, вийшовши на перший поверх, у саму пору пригадав собі, що годі ж йому таким зів'ялим показувати себе перед панною Стефанією — вона за маринованого оселедця не схоче вийти заміж! І він яку мав силу, таку зібрав разом та відчинив двері. Стефанія була у прихожій і тілько пурхнула, як пташка, до сусідньої кімнати — не була відповідно одягнена, хоч мала на собі все, що треба.

При підвечірку — яка чудова була кава роботи пані Павловської! — Роман першим ділом завів розмову про свого недолю. Він був блідий, і Павловська разом із Стефанією (бабка від'їхала) питалася його, чому се. Він не розповів пригод того дня, лише нарікав загально на зависимість мужчин від женщин.

— У школах,— казав він,— ми учимося кількананіцять літ і то всякої всячини: логарифмів, аналітики, тригонометрії, грецьких і латинських нісенітниць,— а марного котлета зробити або каву не навчать. Кілько часу пропадає мужчинам марно на кав'ярні, на реставрації! За сей час вони могли би зварити собі самі чи снідання, чи обід,— тим часом ся штука — то лише привілей жінок, а ми засуджені на ласку і неласку реставраційних кухарок, що нам подають отрую за дорогі гроші.

Панна Стефанія усміхалася, але Роман говорив далі з очевидним пересвідченням: 1

— Ми повинні вміти так само всі жіночі роботи, як жінки! Се просто нечувана несправедливість, що нас того не вчать. Адже наш мозок зовсім не гірший, як у жінок, і ми так само могли би навчитися варити, шити, вишивати, пироги ліпити і т. п. Тим часом тисячі літ жінки таїли сі штуки перед нами, щоб ми тілько не могли без них обійтися. За що нам така зависимість, така неволя тепер, коли всяка, твар говорить про

волю і бажає її? "Мужчини, кажуть жінки, вольні". Спасибі за таку волю! Із жінок жодна не потребує заживати реставраційних отруй, лоїв, сосів і як там ті всі присмаки звуться. Кожда дочка вчиться змалку сих найпотрібніших до життя відомостей, а нам кажуть учитися "витягати коріння" з чисел, що ми потім з коренем забуваємо.

— То се ви що задумуєте? — спиталася панна Стефанія.— Еманципацію мужчин?

— А хоч би! Як еманципація, то еманципуймося всі! Нехай кождий зазнає волі, і нехай йому на тій волі буде добре!

— Ет! — сказала на те пані Павловська.— Замість таке говорити, ви радше оженіться, се буде найліпше!

Але Роман боронив справи:

— Я не кажу про тих, що можуть оженитися, але що мають робити ті нещасні, що з різних причин не можуть оженитися? Адже й вони мають право на життя, на любов і на всякі приємності!

— Не журіться ви другими, тілько самі оженіться — і вже!

Роман тілько ждав на такий зворот у розмові і жалісним голосом відповів:

— А котра ж мене схоче? Сего дня жінки шукають не мужчин, тілько становища. Говорять про любов, потребу взаїмної любові, а люблять по правді тілько себе і тілько про себе й думають. Виходячи заміж, кожда питається: "А що буде, як муж помре?" Жодна не хоче вмерти скоріше від мужа. Се таке немилосердне, жорстоке питання, що якби моя суджена виповіла таку гадку, а я про се дізнався, то ще від престола я завернувся би до кавалерського життя.

— Ви очевидний ворог жінок! — замітила панна Стефанія.

— Противно, я так їх люблю і вважаю потрібними на світі, що рад би не бачити на них ніякої скази.

Роман був дуже вдоволений із себе за свою промову, і він трохи не сказав уголос: "А тепер ти, панно Стефаніє, бери на розум!" Стефанія справді передумувала його гадки, і се було видко з її слів, які сказала Романові на відході:

— Коли ми так поагітуємо енергічно за еманципацією женщин і мужчин, то прийде час, що всі мужчини перенесуться, напр[иклад], до Америки, а всі жінки — до Європи і Азії, будуть собі жити окремо, відділені океанами. Але чи ви прийдете на бал?

— Прийду.

Вона на прощання стиснула. його руку, як стискають мужчини-товариші, кріпко і щиро.

Нагадуючи собі сю розмову, Роман так задумався, що з половину голки запхав собі у палець, скрикнув і аж підскочив з болю. Кров виступила з пальця. "Ну, от проклята робота! — думав він собі.— Треба наперсток собі купити. Тілько на який палець його накладається? Коли я вколовся у палюх, то, очевидно, на него наперсток потрібний. Мушу при нагоді спитати про се яку жінку..." А поки що Роман зав'язав вузлик — четвертий ґудзик був пришитий! Він зітхнув вдоволено і випив чай, що зовсім уже застиг у склянці. Помалу, але з явною полегшею на серці і з роз'ясненим поглядом він шив дальше.

* *

*

Приходив бал. Роман ждав його нетерпеливо. Нову одежу вже мав у шафі, але ще не мав шапокляка, рукавичок, білої краватки, шовкової хустинки, перфуми, лакер-ків, калошів і — грошей. Все те він мав колись і зужив, і вже від двох літ думав, що, крім грошей, нічого з того не буде потребувати. Аж ось вийшло: треба знову! Видатки страшенні, і то на один вечір! Найменше з рік треба буде те все сплачувати ратами. Та ще коли б хоч виплатилося! А правда: ще й букет для панни Стефанії! Який-будь не можна дати: треба заімпонувати... В якій-то вона буде сукні?

На грошові клопоти поміг Романові знакомий жидок, а в справі букета — хто би сподівався?! — стала Романові у великій пригоді маленька Зоня. Вона розповіла йому, яку сукню буде мати Стефанія, ще й пробку матерії дала. Роман сховав сю пробку і дав зробити гарний букет з відповідним манжетом і лентами. Стефанія здивується, звідки він знав, яка в неї сукня. Роман був дуже рад із себе, але був і нетерпеливий, як панна перед балом. Цілий тиждень перед забавою він спав з перев'язаними вусами, щоби виглядали краще. Решта лиця здавалася йому менше важною і інтересною для жіночого роду; впрочім, не мав чого й лякатися; його лице від реставраційного харчу було дуже інтересне: бліде, як у панночок, що їдять зернята кави, оловці, уголь, цитрину або й глину із груби. А чуприна була у нього здоровенна, густа, як щітка, і зачесана з фантазією вгору, так що високе розумне чоло ціле було відкрите.

Але на день перед балом склалася пригода, яка на хвилину сколотила його тихе щастя. Прийшов він до пані Павлов-ської, бо просила його, щоб зайнявся деякими орудками; аж тут він тілько привітався, а Павловська з Стефанією просто напали його з гратуляціями.

— Гратулюємо! Ви заручені, а нам нічого не кажете!

— Хто вам казав? І з ким я заручений?

— Вже ми знаємо. Сегодня лист дістали ми з сеї околиці, де ваша панна. Кажуть, що дуже багата.

— Я нічого не знаю.

— Не вдавайте! А Ганчаківна що?

— Ганчаківна!

Романові аж дух заперло. А тут Стефанія з докором до нього:

— Ви здавалися мені такими щирими, тим часом виходить...

І в тім докорі Стефанії було стілько смутку і жалю!

— Але ж, мої ласкаві пані! Присягаюся, що я неза-ручений!

Дами не зважали на його присягу. Вони в таких справах не вірять присягам.

— Чи хоч гарна вона? Молода? Розумна? — питалися обі цікаво.

— Покажіть нам її фотографію, що носите, певно, на серці! Чи буде завтра на балу?

Роман був просто оголомшений сими питаннями: одну тілько мав потіху, що у словах Стефанії чув виразно заздрість; було видко, що займав її. Він боронився, як лев; але йому не вірили. Тоді він став просити бога, щоби прислав Ганчаківну на бал,— нехай би її Стефанія побачила і його не підозрівала... Його молитва була така щира, що бог його справді послухав.

На балу була Ганчаківна: приїхала! Побачивши її, Стефанія усміхнулася, але в ту саму хвилину і споважніла. "Хто знає?" — сказала до Романа, і Роман не знав, як сі слова розуміти. Коли ж, до того, побачив на салі і радника, його серце переповнилося дивними почуваннями. Для відваги він випив чвертку вина в буфеті, і йому стало троха легше на серці. Перетанцювавши вальса із Стефанією, він походжав з нею по салі (Ганчаківна трохи не з'їла їх обоє очима, а Стефанії се, очевидно, дуже сподобалося) і бавив її веселою розмовою. Йому було так приємно!

— Ви читали "Дівочі сльози"? — питалася панна Стефанія.,

— Читав.

— Правда, чудова річ?.. Що, ні? Ну, розуміється! Ви всі, мужчини, однакові. Коли ми упоминаємося о рівноправність з вами, то вам се не подобається. Ви все хочете бути панами з повним правом на життя своє і наше, на працю, на любов, а нам ніяких прав не признаєте.

— Бо ви всіх наших обов'язків не хочете на себе прийняти. Прав хотіли би, а обов'язків ні. Наприклад, у війську не служите,— відповів Роман так тілько, для суперечки.

— Я служила би, якби мене взяли.

— Розуміється, при гусарах і відразу офіциром. Уніформ багатий, нічого казати!

— Ет, ви всі думаєте, що ми тілько за уніформами пропадаємо.

— Ну, то візьмем, коминарем згодились би бути? Подумайте собі, що ви бідні і приневолені бути коминарем, чорнити немилосердно своє біле личко сажею, але зате вилазити комином на дах, на те найвище становище, яке тілько мужчини займали досі. Не схотіли б? От бачите!

— Все ж таки ви маєте волю, а ми невільниці!

— Звісно, звісно: ми маємо волю любити панну і дістати гарбуза. Ми вибираємо, а ви, бідні, тільки ждете... Право на гарбузи ми вам любісінько відступимо. Поміняймося раз ролями. Вибирайте, наприклад, мене; я буду сидіти в городі на лавці, а ви прийдете несмілі, зажурені і почнете говорити про бодяки, місяць, солові їв, жаби і т. п. поетичні речі, потім скажете: "Люблю вас!" — а я, почервонівшись, відповім: "Спитайте тата!" або "Моє серце належить уже до Ганчаківни!" Коли ми, мужчини, діждемося такої волі ?

— Глузуйте собі здорові! Ви всі тільки глузуєте собі з нас і не хочете зрозуміти. Того не бачите, які ми безпомічні, які беззахисні.

— Знаю, знаю: се стоїть у "Дівочих сльозах". Ну ви, мабуть, маєте з чого жити?

— Я не про себе, а про інших.

— Але ви...

Роман не договорив, се вже було би занадто сміло.

Букетом, який він подав Стефанії при котильйоні, він зовсім здобув собі її серце. Вона чудувалася його бистро-умності і різним іншим гарним прикметам. Потім, коли дами вибирали мужчин до танцю, Стефанія вибрала його, сказавши притім важні слова: "Се наше одиноке виборче право, і то ще на команду мужчин".

А Роман сказав на те не менше важні слова: "Я вам признаю і всяке інше право вибору..."

Обвішаний ордерами і оголомшений чарами балу і прихильністю Стефанії, він зовсім не зважав на те, що і радник Скрутинський

танцював з його милою — годі ж було Романові все тілько з нею танцювати. Зате зайняв його один план, яким він думав раз назавсіди прикувати панну до себе. Звісна річ: жінки страшенно люблять відважних мужчин. Вони дивуються їх відвазі і за неї нагороджують найкраще. Роман знав уже, яке геройське діло має вчинити, але справді і він застановлявся добру хвилину, чи відважитися на таке діло, чи ні.

— Все одно! — сказав він собі вкінці, сміло перейшов салю і попросив до танцю — Ганчаківну...

Вражіння було незвичайне: Ганчаківна була би танцювала дві години, якби Роман був витримав, і що більше: вона сказала в розмові цілих сімнадцять слів; він упрів, як би не знати при якій праці; а Стефанія своїм очам не вірила, так здивувалася. Однак замість похвалити Романа за відвагу, вона сказала йому: "Вас таки щось тягне до неї..." З такої замітки Роман не був рад, але потішив себе небавом знаним спостереженням, що логіка у жінок інша, як у мужчин.

Зате знов як любо вона усміхнулася до Романа по двох днях, коли у "Руськім дневнику" прочитала опис балу; там, очевидно, ніхто інший, лише Роман, назвав її королево.ю балу. Він не виписав цілого її імені і прізвиська, але букви "Стеф. Черк.", очевидно, не означали нічого іншого, як її саму. При найближчій нагоді воиа сердечно стиснула його руку: друкованих компліментів для себе вона ще не читала ніколи в житті.

Були се гарні часи...

— А чорт би тебе побрав! — скрикнув Роман несподівано; се бажання його відносилося до голки, що, притиснена до стола, зломилася аж на три часті. Через те якийсь час його уява була зайнята ґудзиком і голкою, але вже небавом п'ятий ґудзик сидів твердо на своїм місці і не було ніякої перешкоди згадувати далі гарні часи.

* * *

Чи ті часи були справді гарні?

Ось хвилина радості. Роман сидить у Павловської на софі; з одного боку коло нього Зоня, а з другого на землі Гектор.

Більше нема нікого: Павловська приготовляє вечерю, панна Стефанія пішла на ховзанку, Павловський ще не вернув з касина. Нахилившись до уха, Зоня шепче Романові:

— Тітка Стефка казала нині, що ви їй снилися.

— Справді?

— Справді. Казала, що ви їй сподобалися, що з вами бавилася дуже добре.

Роман з радості обняв і поцілував Зоню та погласкав Гектора.

А потім знов і смуток, і радість. Раз вечором іде вій улицею на ховзанку, де мала бути Стефанія. Іде задуманий і не зважає на людей. Потрутив якусь паню, дивиться: пані така молоденька, чепурна, гарно одягнена.

— Pardon,— сказав він, здіймаючи капелюх.

— Ніщо не шкодить! — відповіла вона.— Ходім разом! Роман почервонівся по самі уха, серце йому закровави-

лося з сорому, обурення заволоділо його душею — і він, як опарений, відскочив і давай утікати! Що вона собі гадає? То невинний мужчина не може вечором перейти спокійно улицею? Жінки нарікають, що не мають

волі,— а вони от що починають із мужчинами! Кожда немов відгадує, що Роман нежонатий, і думає, що се вже достаточна причина зачіпати невинного кавалера на улиці. Прикро було Романові, ще більше прикро, ніж героїні "Дівочих сліз", коли їй таке саме лучилося з мужчиною. Передумуючи свою пригоду, Роман дійшов до висновку, якого жінки не признають, що "яке їхало, таке здибало", жінки і мужчини однакові.

Він хотів сю свою бистроумну замітку сказати Стефанії, але коли прийшов на лід і побачив її при світлі електричних ламп на нікелевих лижвах, засоромився і говорив зовсім що інше. Він ховзався разом з нею, тримав її за руки, і йому було дуже тепло. Раз, закруючи нею, мусив її хопити в обійми, бо була би впала. її лице облив ще гарячіший рум'янець, а очі блиснули так, що сей блиск здався Романові яснішим від лукових електричних ламп, що висіли над замерзлим ставком. Потім він навмисне впав перед нею на одно коліно, але зробив се так зручно, що Стефанія могла цілий тиждень думати, чи се зробив він навмисно, чи ні, і не здогадатися. Військова музика грала польки і вальси, по ставку крутилися сотки пар і поодиноких людей — крім музики було чути тілько лижви на леду і веселі розмови.

Був(се гарний вечір. Роман не змерз анітрохи, хоч мороз був кавалерський. Невидимий огонь, що горів у його серці, зогрівав його цілого, як добра груба.

Потім він відпроваджував Стефанію додому. Була, може, восьма година вечором. В дорозі прийшло йому на думку запросити її до цукорні. Вона обурилася:

— Що ви собі думаєте?

— Я думаю собі,— відповів Роман,— що ви як розумна панна не повинні зважати на людські язики і не обмежувати своєї волі. Чи соромно вам зі мною?

Питання було таке, що Стефанія й не могла відповісти інакше, як лише згодитися вступити до цукорні.

— Рівне право для всіх! — сказав Роман і, чи забувся у своїм щастю, чи справді думав, що вже тепер настали інші часи, перший увійшов у двері.

Стефанія покрутила носом, але мовчала; увійшла за Романом — і обоє сіли коло стола. В цукорні були гості, і з них дехто цікаво оглядав молоду пару, але вони не зважали: Стефанії було соромно піднести очі, а Роман тим часом припрошував її брати тіста з кремом.

Він думав, що приятельськими запросинами до цукорні, чаєм і тістами з кремом зробить хоч маленьку приємність своїй панні, тим часом з отсего вечора і почалося нещастя, яке йому і не снилося. Був хтось у цукорні, що доніс Пав-ловським цілу пригоду: і те, як він перший відважився вступити в двері, чим зневажив даму, і те, як її частував,— усе знали Павловські. Коли при найближчій нагоді Роман від-видів Павловських, Стефанія не хотіла з ним бачитися, її нібито боліла голова. Зате Павловська обсипала його докорами, як градом:

— Що ви зробили? Хто ж таке видав? Що ви собі думаєте?

В розпуці Роман одно лише хотів знати: хто се доніс Пав-ловській: женщина чи мужчина? Роман не хотів знати імені сеї особи, тілько її рід. Павловська не хотіла спершу сказати, вкінці виявила тайну, що се женщина. Романові від того аж на серці полегшало.

— Отже, не мужчини обмежують волю жінок, тілько самі жінки! — сказав він твердо і був рад у душі, що хоч гірким досвідом дійшов до такого висновку.

Тепер він сам не знав, що робити. Він ждав — і се, не рахуючи його писання в редакції, була одинока його робота і думка. І встаючи з ліжка,

і лягаючи спати, він розважував свою провину і не знав певно, як дивитися на неї. Цукор-ня, чай, тіста з кремом — се, звісно, речі не заборонені. Що він перший увійшов у двері, а вона за ним — се ж не повинно бути провиною в очах еманцппованої жінки. "Се нечемність!" — шептало йому сумління і серце. "І через що нечемність?!" — відповідав розум, і Роман не міг ніколи скоро заснути, так думав. Чи, може, се провина, що без опіки тітки вечором завів її до цукорні? Адже цукорня одна з перших, пора не пізня, свідків було багато. Чого ж хотять люди від нього? На добрий лад — се ж зневага не для неї, тілько для нього, се підозріння, що він міг щось злого зробити панні Стефанії!

І отся гризота зовсім розбила Романа. Він дістав страшенну інфлюєнцу і мусив покластися в ліжко. Лежачи — ждав. Якраз зовсім так само ж д а в, як героїня "Дівочих сліз". І не знати на що ждав, але ждав. Йому здавалося, що коли він справді сподобався Стефанії — а про те всі говорили,— то вона, як розумна жінка, не з тих старосвітських, повинна вибрати його. Гроші має, значить: мужа з декретом не потребує, будущина її не лякає, може вибрати собі Романа за мужа, і буде прегарно. Вийшло би, правда, таке, що жінка годувала би мужа,— ну, та чому ж би раз не мало і так бути? Врешті і він заробляв би на життя, а як би він жінку любив!

І коли йому інфлюєнца зовсім забила голову, як оловом, і він лежав, здавалося, без думки сам-один у своїй хаті, навіть без опіки своєї послугачки-сторожихи,— привиділося раз йому, що прийшла до нього Стефанія. Прийшла сама, сіла собі на ліжко, поклала свою маленьку руку на його гаряче чоло і сказала:

— Бідний ти! Лежиш, як Лазар, сам-один, і ніхто тебе не пожалує. Старих панні в усе-таки тепер дехто жалує, плачуть над ними, упоминаються о права для них, а старих кавалерів ніхто не жалує, всі думають, що їм з їх "волею" страх приємно. Навіть податок хочуть на них наложити!.. От чекай: скоро виздоровієш, поберемося; будемо мати з чого жити — я маю право вибору і вибрала собі тебе.

Романові мимо інфлюєнци в голові прояснилося і серце на радощах забилося сильніше, він усміхнувся щасливим усміхом дитини,— але по хвилині отворив очі: в комнаті пусто, нема нікого! І його взяв такий гіркий жаль, що не міг настарчити хустинок на обтирання сліз і носа, бо рівночасно і ніс плакав. І він зітхав: "О боже!" — і ті зітхання повторяли німі стіни його кавалерської кімнати. "Коли б хоч •хто приніс фляшку горівки, бо горівка, кажуть., добра на інфлюєнцу!" — думав він собі, і гіркий усміх скривив його уста, бо у голову прийшла йому й інша думка: "Горівка їй/могла би мені й на що інц*£". Але горівки не приніс ніхто.

Він ждав, нещасний, засипляв, будився і знову ждав; аж вкінці сам устав, пійшов у місто і випив чарку горівки. Зараз йому легше стало: і в голові, і в серці. Випив другу. Дивувався хвилину, що під час інфлюєнци горівка хоч би тобі троха забаламутила голову — нічого не шкодить,— потім закусив і випив третю чарку,— і йому світ роз'яснився, якось легше стало на душі. Там десь тілько на самім дні серця таївся у нього гіркий жаль до світа і до людей, але він про се не думав. Він все ще ждав і мав надію, покла-даючись на ніжне жіноче серце, що як розум мовчить, то воно за нього думає, і то думає краще, як він.

Одного лише не знав Роман, чи випадає йому тепер шукати Стефанії, чи ні. Але на те найшов він зараз раду. Не треба її й шукати, а треба просто пійти на другий бал, який небавом має бути,— кождому ж вільно ввійти,— і там шукати доброї нагоди до розмови із Стефанією.

— Так! — сказав Роман.— Ну от, один ґудзик пришив гладко і без пригоди! Троха, правда, не в простій лінії з другими, але се ніщо не шкодить. А тепер остатній...

* *

Шостий ґудзик був пришитий. Хоч голова і серце Романа були повні сумних споминів, але почуття порядку, який він заводив отеє у своїм

житті і на пальті, наповняли його відрадою. Він закурив папіроску і пускав з димом свої думки.

Яка то нудна робота — таке пришивання ґудзиків! А все лише через те, що мужчин сего не вчать, що сю роботу загарбали здавна жінки у свої руки. Сповняючи таку нікчемну роботу, жінки думають, що вже задля самих ґудзиків вони мужчинам потрібні; тим часом, як себе перемогти, то можна притім сміло обійтися без жіночої помочі. Робота, щоправда, неприємна сама по собі, та все ж не трудніша як ведення якого-небудь уряду або хоч би редагування газети. Мало того: до пришивання ґудзиків не потрібно й великих студій; треба лише зломити кілька голок, уколотися кілька разів у палець — і вже чоловік навчився. І за таку марницю жінки беруть не раз мужчин у свою неволю!..

"Ет!" — махнув Роман рукою, витягаючи з сукна голку з ниткою так, що зачепив голкою о стіл і вона зломилася. Але він не зважав на се; на те ж він і купив відразу цілу пачку голок, щоб не журитися такими дурницями. Взяв нову і шив далі.

Тепер уже не дратують його такі речі — привик з потреби і привчився, а голки недорогі,— але перше страшенно було йому прикро: коли ґудзик відорвався, то він купував нову одежу; потім платив кравцеві. окремо за сильне пришиття ґудзиків; а тепер уже обходився без кравця, вмів собі порадити.

Але буває часом, що прийде на нього "слаба хвилина", і йому жалко, що мусить сам займатися такою роботою. Прикро йому не для того, щоб соромився такої роботи, а так тілько думає собі: ось що в цілім житті потрібно знати; а він тим часом учився цілими роками багато таких речей, що вже давно їх забув і не має ніколи потреби пригадувати їх собі.

Коли б хоч ту ученість Романа вміли були оцінити жінки! Правда, з ними ніколи не можна було поговорити, н[априклад], пр[о]

тригонометрію або про аористи, але й без того вони могли зміркувати, що Роман знав немало. Стефанія казала навіть, що він розумний чоловік і ніколи не забуває язика в роті. А проте — ох боже, боже!

Сей бал, що прийшов, порішив цілу справу. Роман прийшов на бал непевний і задуманий. На салі був радник, і Ганчаківна, і інші гості. Він привітався зі всіма,— Стефанія подала йому руку так холодно, що він аж змерз і не знав, що робити. Під дзеркалом сиділа бабка Стефанії. Він присівся до неї, знаючи, що вона у справах Стефанії має важний голос. Стефанія танцювала з радником, а він розмовляв із бабкою її.

— Ви не танцюєте? — питалася бабка.

— Якось не маю охоти.

— І не сором вам? Подивіться, як радник танцює! Він же грубо старший від вас.

Роман подивився на радника, він справді був старший: трошка грубий, трошка лисий на самім тім'ю, але лице мав повне і рум'яне. Роман бачив його багато разів, та ще ніколи не придивився йому докладніше. Тепер він замітив, що Стефанія була вища від нього і, очевидно, витриваліша, бо радник потився танцюючи, як при тяжкій роботі, а по Стефанії і знати не було ніякої втоми.

І коли він так задумався, оглядаючи радника, бабка нараз аж наполохала його ніби невинною заміткою:

— Чую, що ви заручені, багату панну берете.

— Ні, пані, я не заручений, але жду на заручини.

— Чому ждете?

— Бо ще панни не маю!

Бабка усміхнулася дипломатична і ні з того ні з сего заговорила про радника:

— Чи не знаєте ви його ближче?

— Чому не знати? Знаю!

— Що ж він за один?

— Так собі радник, що віддавна глядає жінки. Дуже добра партія.

— Партія справді добра.

А Романові після сих слів як би в голові блискавиця блиснула і потім зайшли чорні хмари: він зрозумів наміри бабки, зірвався, як опарений, і скоро замітив, що радник, уже змучений, тілько ждав, коли він пустить Стефанію, і зараз узяв її до танцю. Але музика в ту саму хвилю перестала грати. Він ще більше був рад і став проходжуватися із Стефанією по салі.

— Ви гнівається на мене? — спитався.

— Ні.

— Чому ж такі холодні?

— Бабка казала.

— Бабка казала! — трохи не скрикнув Роман.— А ви що сказали на те?

— Знаєте що, пане Романе? Не випитуйтеся! Я вас поважаю, будьмо добрими приятелями! Добре?

— Я приязні не хочу, я маю право на любов так, як і жінки.

— Ніхто вам сего права не відбирає. Аюбити можете, кого хочете.

— Не так, панно Стефаніє! Я ставлю справу так, як у "Дівочих сльозах".

— Як же то?

— Право на любов — се у жінок таке право, щоб їх кож-дий мужчина любив, а вони нікого. Ми повинні мати таке саме право і готові ще й любити тих, що нас люблять.

В сій хвилі приступив до них радник, і вони пішли далі втрійку. Роман не знав уже, що говорити...

Вже в кілька днів потім Роман дізнався, що радник жениться із Стефанією, а ще перед великодним постом відбулося весілля. За цілий той час від заручин до весілля Роман з розпуки випив більше пива, як за ціле своє життя, але се йому небагато помогло, тілько прибільшило йому дов-гів. З того часу пам'ятає він лиш одну розмову з Пав-ловським. Павловський стрітив його і спитався, чому до них не приходить. Потім пішли оба на снідання і снідали від десятої рано аж до шостої години вечором. Про що вони не говорили! Була, очевидно, мова й про Стефанію.

—^— Я любив її! — говорив Роман з жалем.

— І що з того? — питався Павловський.

— І я подобався їй! /

— І що з того? — питався знову Павловський.

— Як то, що з того? Могла ж мене вибрати!

— Вас?! Що ж ви є? Ви не гнівайтеся за таке слово; ви знаєте, що я вас високо поважаю, але з жіночого становища...

— Що я є? Я мужчина!

— Мало того.

— Я освічений мужчина!

— Мало того.

— Я денникар, учитель тисячі людей дорослих, а не дітей.

— Ой, ой пане Романе, які ви дитинні! Вона з таким маєтком вийшла би за нашого денникаря замуж! Знов же, ви хотіли би жити на ласці жінки?

— Чому ж би ні? Чи жінки все мають жити на нашій ласці? Врешті я заробляю, доки можу.

— Становище, пане Романе, становищеЬ Багаті панни не виходять замуж за_бідних, а коли виходять, то їх називають ексцентричними^/От випиймо, пане Романе!

І вони оба випили.

А потім Роман відпровадив Павловського додому, а Гектор відпровадив Романа до його дому. Гектор як би розумів горе свого приятеля, доти не покинув його, доки Роман не опинився у своїй хаті. І тут склалася сцена, якої Роман і досі не може забути. Гектор піднявся на задні лаби, щоби Романа поцілувати, а Роман обняв його за шию і поцілував у чоло, примовляючи гірко: "Приятелю мій вірний! Собаче в тебе серце, але краще як..." Він не міг дальше промовити слова, лише гірко заплакав. Гектор сів на землю, зняв морду до Романа і став жалісно вити. Був се дует, що серце роз дирав; такого дуету жодна панна — чи стара, чи молода, як жиє, не чула.

Очунявши з жалю, Роман глянув на свого приятеля і погладив його сердечно по голові. Потім тяжкою ходою, як зломаний, ледви дійшов до шафи, де складав свої віктуали, вийняв звідтам півметра ковбаси і дав Гекторові. "їж, мій єдиний приятелю, а не забудь відвідати мене ще коли!" Гектор, уже з ковбасою в зубах, подав Романові лабу, блиснув вдячними очима, потім пішов до дверей, отворив собі лабою двері і забрався.

Роман аж засміявся:

"Хитра бестія!" — промовив він; замкнув двері і поклався спати, бо мав великий наклін до горизонтального положення.

З того часу Роман від не одного відвик а не одного навчився. Відвик танцювати, а навчився дещо варити. Він справив собі кухарську книжку і побачив, що варення — се не така велика штука. Читання сеї книжки давало йому не раз величезне вдоволення, як, напр[иклад], спосіб на відсвіження баб, де сказано, що завивається бабу в мокру бібулу і саджається в піч. Подібних приписів було у книжці більше, і він чимраз краще розумів, що їсть. З того часу поправилося й його здоровля і втрачених десять кілограмів він наново придбав собі. Крім того, він сам стелив постелю, зміняв правильно і впору пішви і простирала, стирав порохи, справив собі квітки і заслони на вікна, знав, кілько має сорочок

(лише щодо хустинок не мав певності),— одним словом, у його кавалерській хаті був порядок і без жінки.

* *

Роман пришив остатній ґудзик, і в нього як би дух вступив. Кого не тішить яке-небудь прив'язання,— всякого тішить! Як же ж не мало Романа тішити не то прив'язання, але пришиття ґудзиків! Він попробував їх, чи сильно держаться,— вони держалися так, що тілько разом з сукном можна було їх відірвати. Його лице роз'яснилося від великої радості, і очі блиснули огнем. Він почув себе о п'ять літ молодшим і о десять літ шиковнішим. Що за радісне почуття, яка певність себе вступає в серце, коли чоловік свідомий, що ґудзики не покинуть його ніколи!

І Роман, як новонароджений, узяв палицю і еластичним кроком пішов на прохід, знявши голову гордо вгору.

Сонце клонилося до заходу і позолочувало парк. В парку грала музика; сотки людей проходжувалися та балакали весело.

В одній алеї Роман стрітив радника з жінкою. Радник по весіллі якось раптом постарівся і посивів, а жінка його зблідла. І тепер ішли вони мовчки поруч себе і кожде дивилося собі в іншу сторону.

— Моє поважання! — поклонився Роман.

— Моє поважання! — відворкнув радник, але зате жінка усміхнулася до Романа так мило і тужно, як би просила його, щоби прилучився до них.

Але Роман запняв усі ґудзики на своїм пальті і почув на грудях мов панцир, що охоронював його серце від ударів. Він гордо пішов далі.

Львів, 14 СІЧНА 1899